

**VRHUNSKI UDŽBENIK ZA SLAVENSKU POREDBENU
GRAMATIKU**

(Milan Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika, 2. dio: Morfologija, prozodija, slavenska pradomovina*, Školska knjiga, Zagreb, 2014.)

Slavenska poredbena gramatika, uz teme poredbene indoeuropeistike, zauzimala je dugo središnje mjesto u studiju slavenske filologije. S razvojem nacionalnih slavenskih filologija slavistika je prestala biti jedinstvenom disciplinom, a teme iz poredbenoga jezikoslovlja ostale su zastupljene u različitoj mjeri u uvodu u studij svakoga slavenskog jezika. Upravo u razdoblju takve uske specijalizacije povećala se potreba za moderno koncipiranim priručnikom koji će pouzdano sintetizirati postojeća znanja o poredbenoj povijesti slavenskih jezika, dobro vidljiva primjerice u hrvatskoj filologiji, gdje je posljednji priručnik toga tipa – *Slavenska poredbena gramatika* nastala na temelju predavanja Stjepana Ivšića – bio objavljen 1970. godine. Tu je prazninu iznimno uspješno popunila *Slavenska poredbena gramatika* Milana Mihaljevića, kompletirana 2014. godine objavom drugoga sveska, koji obuhvaća opis praslavenske morfologije i prozodije te pregled najvažnijih teorija o slavenskoj pradomovini. Dok su prva dva dijela nastala na temelju autorovih predavanja koja je održavao za studente diplomskoga studija kroatistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u okviru dvaju izbornih kolegija, treći je dio u cijelosti napisan za knjigu.

Dio o morfologiji, koji započinje kratkim uvodom u temeljne pojmove koje autor rabi u svojem djelu, podijeljen je na pet poglavlja sukladno broju promjenjivih vrsta riječi. Na početku svakoga poglavlja Mihaljević najprije na teorijskoj razini uvodi čitatelja u svaku od kategorija pripadajuću toj vrsti riječi, a potom prati njezin razvoj od indoeuropskoga prajezika preko balto-slavenskoga do suvremenih slavenskih jezika. Praslavenske oblike izvodi iz indoeuropskih koji su im pretpostavljeno ishodište, a gdje to nije moguće, navodi staroslavenske, nakon čega tumači postanak osnova i nastavaka, od onih o kojima postoji pretežno slaganje do onih koji su i dalje predmet rasprave te uz potonje sintetizira različita gledišta i teorije o njihovu postanku.

U poglavlju o imenicama Mihaljević podsjeća da je deklinacija određena kategorijama roda, broja i padeža, a slavenska dodatno kategorijom živosti i kategorijom sklonidbenoga tipa. Kategoriju roda izdvaja kao jednu od

najzanimljivijih gramatičkih kategorija te napominje da je ona imenici inherentna, dok broj i padež nisu. Za njihovo je određivanje ujedno dovoljna i sama imenica, no pri određivanju kategorije roda služimo se oprekama na drugim jedinicama u rečenici čiji je oblik određen rodom imenice s kojom su sročni. Autor se pritom poziva na teoriju određivanja rodova na temelju sročnog razreda koju je formalizirao A. A. Zaliznjak 1964., a razradio je i primijenio na slavenske jezike G. G. Corbett 1988., od kojih preuzima terminologiju (nadzorni i ciljni rod, podrod, preraslikovni ciljni razred, nepotkrijepljeni razred). S kategorijom roda u slavenskim jezicima u vezi je i kategorija živosti, na što upućuje atributna sročnost u A.jd. m. r., koja se može adekvatno objasniti uvođenjem podroda. Trorodni sustav indoeuropskoga prajezika, nastao razvojem iz ranijega dvorodnog, preuzet je u slavenske jezike, ali već u kasnome praslavenskom dodana je kategorija obosobljenosti i/ili živosti. Mihaljević napominje da je najstariji stupanj razvoja kategorije roda s obzirom na živost zamjetan u staroslavenskome jeziku, gdje se imenice muškoga roda dijele s obzirom na kategoriju obosobljenosti, a podaci iz drugih slavenskih jezika potvrđuju da se ta opreka razvila još u općeslavenskome razdoblju. Slavenski trorodni sustav s podrodom u muškome rodu s obzirom na kategoriju živosti uspostavljen je u 16. stoljeću, no opreku po obosobljenosti zamijenila je opreka po živosti.

Kategoriju broja Mihaljević određuje imenskom jer se odnosi prije svega na imenice i zamjenice, iako se pokazuje i na glagolima. Tradicionalno se smatra da je kasni indoeuropski prajezik imao sustav od tri broja, koji je naslijeđen i u praslavenskome, premda pojedini autori smatraju da velike razlike u fleksijskim sufiksima za dvojину i množinu u indoeuropskim jezicima ukazuju na to da u ranijim razdobljima takav sustav uopće nije ni postojao. Glavni razlog nestabilnosti i gubljenja dvojine Mihaljević vidi u ekskluzivnosti te gramatičke kategorije jer je dvostruko obilježena (prvo, kao ne-jednina prema jednini, a drugo, kao ne-množina prema množini). U praslavenskome jeziku imala je značenje parnosti i dvojnosti, što je dobro posvjedočeno u staroslavenskome, a mišljenja o tome koje je od njih prvotno različita su. Nakon prezentiranja podjele slavenskih dvojinjskih oblika A. Beliča na različite tipove s obzirom na njihovo značenje i uporabu (slobodna i vezana dvojina, a unutar druge eksplicitno i neeksplicitno vezana; sindetska i anaforička dvojina) autor se priklanja podjeli O. F. Žolobova i V. B. Kryš'ka (slobodna i vezana dvojina, pronominalno-verbalna i sročna dvojina te dvojina u konstrukcijama s dva imena, a unutar nje dvojna i eliptična), koju smatra boljom zbog poredbenopovijesnih i tipoloških razloga. Suprotno Beličevu mišljenju Mihaljević ne smješta gubljenje slobodne, dvojne i eliptične dvojine u praslavensko razdoblje, a jednako tako pokazuje neodrživost teze

istoga autora o važnoj (štoviše, ključnoj) ulozi koju je pridavao sindetskoj dvojini. Prihvata tradicionalno gledište da je najprije izgubljena slobodna dvojina i slaže se s A. Vaillantom, O. F. Žolobovim i R. Večerkom da njezino gubljenje nije starije od 13. stoljeća, nakon čega razmatra i sudbinu ostalih tipova dvojine. Pritom naglašava da se u dugotrajnu procesu gubljenja dvojine u slavenskim jezicima mogu razlikovati tri stupnja: gubljenje relevantnosti, gubljenje funkcije i gubljenje oblika.

Kategorija padeža u slavenskim, kao i u ostalim indoeuropskim jezicima izražava se istim sufiksom kojim i kategorija broja. Praslavenski sustav sastojao se od sedam padeža, razlikujući se od praindoeuropskoga tek nepostojanjem ablativa kao osmoga padeža, čiji je oblik sačuvan u praslavenskome genitivu o-osnova, ali sa značenjem latinskoga genitiva. U suvremenim slavenskim jezicima zastupljeni su sedmeročlani i šesteročlani (s izgubljenim vokativom) padežni sustav, a u istočnojužnoslavenskim jezicima padež više nema morfološku, nego samo sintaktičku ulogu.

Pregled imeničkih kategorija Mihaljević završava sklonidbenim tipom, koji definira kao sustav padežnih nastavaka. Ističe da će iz indoeuropskoga prajezika naslijeđena deklinacija organizirana na temelju osnova kasnije biti zamijenjena sustavom paradigmi utemeljenim na gramatičkome rodu, što je vidljivo već u staroslavenskome jeziku. Tip sklonidbe i naziv osnove u praslavenskome u vezi je s tematskim vokalom koji se dodavao na osnovu ispred padežnih nastavaka u praindoeuropskome. Poslije osvrta na korijenske imenice, kojima je osnova jednaka korijenu, autor prikazuje indoeuropske osnove i njihov razvoj u praslavenskome (osnove na nosni sonant i likvid, s-osnove, dvoglasničke osnove, i-osnove, u-osnove, ū-osnove, o-osnove, ā-osnove, ī-osnove i ī-/jā-osnove, jo-osnove i jā-osnove). Naposljetku detaljno rekonstruira praslavensku sklonidbu (suglasničke osnove, i-osnove i u-osnove, o-osnove i jo-osnove, ā-osnove, jā-osnove i ī-osnove, ū-osnove).

Drugo poglavlje posvećeno je zamjenicama, izlaganje o kojima je podijeljeno u tri potpoglavlja: lične (s povratnom), pokazne (unutar kojih se posebno razmatraju anaforička i odnosna zamjenica te zamjenica *k'i) te upitne i neodređene zamjenice. Mihaljević naglašava otežanost i ograničenost rekonstrukcije ličnih zamjenica koju usložnjaju znatne razlike koje indoeuropski jezici pokazuju u pojedinim oblicima, što pokazuje da se njihova sklonidba razvila nakon raspada indoeuropske jezične zajednice. Supletivizam osnova ličnih zamjenica u različitim brojevima i padežima obilježje je koje slavenski jezici dijele s drugim indoeuropskim jezicima. Uz kategorije broja i padeža ličnim zamjenicama Mihaljević pripisuje i kategoriju lica, koju izdvaja kao kategoriju zajedničku s glagolima.

Poglavlje o pridjevima nastavlja se na ono o imenicama s obzirom na to

da se oni, kako ističe Mihaljević, prvotno u indoeuropskome prajeziku nisu razlikovali od imenica i tek su u njegovoj kasnoj razvojnoj fazi uobličeni kao posebna vrsta riječi. U skladu s tim podudarala se i njihova sklonidba: dok kasni praslavenski zna samo za pridjeve o- i a-osnova, za rani praslavenski pretpostavljaju se i oni i- i u-osnova. Autor se posebno osvrće na dva tipa pridjevske sklonidbe u praslavenskome: kratku (neodređenu) i složenu (određenu), prezentirajući različita mišljenja o razlozima i vremenu postanka druge od njih (teorija člana, morfološka teorija, atributivno-predikativna teorija, specifičnodeterminacijska teorija). U završnome odjeljku komentira i stupnjevanje pridjeva.

U poglavlju o brojevima Mihaljević svoju pažnju usmjerava na glavne, redne i zbirne brojeve u slavenskim jezicima, dodajući da se svi brojevi gotovo u detalje podudaraju u svim indoeuropskim jezicima osim broja jedan. Kasni indoeuropski sustav, u kojemu su se brojevi 1–4, 200–900 te riječ za 1000 sklanjali kao pridjevi, nije bitno izmijenjen ni u praslavenskome jeziku.

Poglavlje o glagolima očekivano je najopsežnije. U skladu sa svojim odabranim metodičkim načelima autor uvodno opisuje glagolske kategorije broja, lica, vremena, vida, lika i načina, a navodi i kategoriju roda, premda ona u užem smislu nije glagolska i pokazuje se samo na participima koji su dijelom perifrastičnih glagolskih oblika. Praslavenski sustav naslijedio je od indoeuropskoga prajezika gramatičke kategorije vremena, vida, lika i načina, ali s bitnim izmjenama. Mihaljević se posebno osvrće na kategoriju vida s obzirom na to da su vidske opreke kakve poznajemo iz suvremenih slavenskih jezika razvijene znatno kasnije nakon odvajanja od ostalih indoeuropskih jezika. Medij – uz aktiv jedan od dvaju praindoeuropskih likova, čije granice ni danas nisu dovoljno jasne – izgubljen je vjerojatno već u baltoslavenskome razdoblju i smatra se jednom od najstarijih baltoslavenskih izoglosa, a opreka aktiv/medij zamijenjena je oprekom aktiv/pasiv. Praindoeuropski je poznavao četiri glagolska načina (indikativ, konjunktiv, imperativ i optativ), a praslavenski ih poznaje tri (konjunktiv je izgubljen). Stari je indoeuropski imperativ izgubljen, a njegovu je ulogu preuzeo indoeuropski optativ; kondicional je inovacija u glagolskome sustavu, stari futur, perfekt, pluskvamperfekt ili imperfekt nisu sačuvani, dok je infinitiv u baltoslavenskome postao središnji glagolski oblik; slavenski imperfekt kakav danas poznajemo novijega je postanja i njime se slavenski jezici razlikuju i od svojih baltičkih srodnika, a nakon njihova razdvajanja uspostavljena je i podjela glagolskih oblika u dvije skupine ovisno o osnovi od koje se tvore. Od svih indoeuropskih glagolskih oblika najbolje su očuvani prezent i aorist, no doživjeli su brojne izmjene. Što se podjele glagola tiče, klasifikaciji prema temeljnoj osnovi – koju je prvi uspostavio R. Jakobson, razradili je M. Halle, T. Lightner

i H. G. Lunt, a na hrvatski jezik primijenili Z. Babić, odnosno na hrvatski staroslavenski jezik M. Mihaljević – autor daje prednost pred konkurentnim klasifikacijama prema infinitivnoj ili prezentskoj osnovi. Primjenjujući istu metodologiju kao u poglavljima o imenima, poglavlje o glagolima Mihaljević završava pregledom razvoja glagolskih oblika od indoeuropskoga prajezika do suvremenih slavenskih jezika.

U drugome dijelu knjige, naslovljenu *Praslavenska prozodija*, autor prikazuje postojeća znanja o razvoju slavenskih jezika na suprasegmentnoj razini, izdvajajući pritom upravo akcentologiju kao najslabije poznato područje praslavenske fonologije, u kojemu postoji najveći broj spornih mjesta i razlika u poimanju praslavenskoga naglasnog sustava među istraživačima. U praslavenskome je jeziku intonacija imala razlikovnu ulogu, koja je mogla biti akutska ili cirkumfleksna. Mihaljević se posebno osvrće na novi akut i postojanje novog cirkumfleksa, čije postojanje pretpostavljaju pojedini akcentolozi. Utvrđuje da se praslavenska prozodija naslanja izravno na baltoslavensko stanje, gdje je naglasni sustav također bio paradigmatski. Nakon rekonstrukcije praslavenskih naglasnih paradigmi (obično se pretpostavlja postojanje triju: *a*, *b* i *c*, a pojedini istraživači dodaju još pokoju) autor ih dovodi u vezu s baltoslavenskima i dalje praindоеuropskima, a ukratko prikazuje i kakav je bio naglasak izvedenica. Napoljetku predstavlja generativni pristup opisu praslavenskoga naglaska i njegov razvoj u suvremenim slavenskim jezicima, i to ponajprije u naglašenim slogovima, no dodaje i kratak odjeljak o nenaglašenim.

Treći dio knjige Mihaljević posvećuje pitanju slavenske pradomovine i s njim u vezi problemu slavenske etnogeneze. Budući da o tome postoji obimna literatura koju je nemoguće iscrpno prikazati, autor pokazuje koliko od pomoći mogu biti historiografska, arheološka i jezikoslovna znanja. Na početku nabraja najstarije povijesne izvore u kojima se pojavljuju Slaveni te njihovu vezu s Venetima/Venedima i Antima. Potom svoju pažnju usmjerava na arheološka istraživanja, koja slavenskima smatraju nekoliko vremenski međusobno bliskih kultura (praška, penkovska i koločinska) koje pokazuju sličnosti u oblikovanju keramike, građnji nastambi, načinu života i pogrebnim običajima. Slijedi odjeljak o jezikoslovlju, u kojemu se predstavljaju pokušaji pojedinih autora da problem slavenske pradomovine riješe na temelju etimoloških i onomastičkih podataka ili pak rekonstrukcijom pojedinih dijelova praslavenskoga leksika. Mihaljević donosi pregled istraživanja praslavenskoga biljnoga, životinjskoga ili zemljopisnog nazivlja s jedne te leksema povezanih s materijalnom i duhovnom kulturom s druge strane, kao i teorija o jezičnim dodirima Slavena sa susjednim narodima. Na samome kraju nalazi se kratak pregled teorija o slavenskoj pradomovini, pri čemu au-

tor naglašava važnost odjeljivanja pitanja slavenske pradomovine od onoga njihove etnogeneze te razlikovanja Slavena kao pripadnika slavenskih naroda od Slavena kao govornika praslavenskoga jezika.

Objavljivanjem drugoga sveska *Slavenske poredbene gramatike* Milana Mihaljevića dobili smo vrhunski, suvremen i pouzdan priručnik kojim će se služiti ne samo studenti slavistike i općega jezikoslovlja već zasigurno i brojni jezikoslovci čija se područja interesa i bavljenja makar u jednome dijelu dotiču poredbene povijesti slavenskih jezika. Autorova energija i sposobnost sinteze goleme količine podataka (popis literature obasiže 354 bibliografske jedinice!) te njihova uobličavanja u pregledan i jasno strukturiran tekst zadivljuju, posebice zato što je Mihaljević potpuno uspio u svojoj namjeri da sastavi priručnik koji će biti razumljiv, ali pritom neće odstupiti od znanstvene utemeljenosti opisa i preciznosti. Treba naglasiti da autor ne donosi samo pregled teorija drugih jezikoslovaca već se nerijetko uključuje u raspravu s njima nudeći i vlastita rješenja problema o kojima govori. Preglednosti knjige pridonose također *Kazalo imena* i *Kazalo riječi*, odnosno primjera koji se u knjizi pojavljuju, razvrstanih prema jezicima kojima pripadaju. Osobito valja izdvojiti teorijske uvode u svako poglavlje upravo s obzirom na različitu recepciju suvremenih spoznaja poredbenoga jezikoslovlja u širim slavističkim krugovima. Riječ je nedvojbeno o djelu koje će postati nezaobilaznom knjigom na radnome stolu brojnih slavista i koje će dugo ostati nenadmašenim u hrvatskoj filologiji.

Ivana Eterović